

Питання зарубіжної історії

УДК 378.22(09)(4-15)“653”

Б. В. Год, Н. В. Год

МІСЦЕ ТА РОЛЬ МАГІСТРА В СЕРЕДНЬОВІЧНИХ І РАННЬОМОДЕРНИХ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

У статті автори з'ясовують сутність університету, визначають його місце в середньовічному та постмодерному європейському суспільствах. Увагу звернуто на функціонування, взаємні права й обов'язки членів університетської спільноти, детально проаналізовано еволюцію статусу магістра, форми та методи його діяльності.

Автори наголошують на значному впливі тогочасних церковних організацій на практичну діяльність західноєвропейських університетів. Проаналізовано систему самоврядування та визначено шляхи кар'єрного зростання співробітників їхніх основних факультетів.

Повсякденні проблеми університетського життя автори розкривають за змістом трактату Псевдо-Боеція “Про шкільну науку” (XIII століття). А радикальні зміни в університетському середовищі вони пов'язують із проникненням туди гуманістичних ідей. Насамкінець мова йде про еволюцію свідомості магістрів західноєвропейських університетів, які поступово виходили з тенет схоластики, ставали раціоналістами, демонстрували схильність до аналізу, логічного мислення та аргументації.

Ключові слова: автономія, гуманізм, диспут, корпорація, лекція, магістр, Псевдо-Боецій, факультет, університет.

Університети вже понад вісім століть є основними центрами підготовки високоінтелектуальної еліти. Сьогодні вони багато в чому відрізняються від середньовічних, проте в їхній діяльності Середньовіччя багато в чому нагадує про себе. У першу чергу поняттями та термінами: факультет, семестр, декан, бакалавр, магістр, доктор тощо. Інтерес до них у наш час незмірно зріс з огляду на процес модернізації національної освіти, її інтеграції в європейський освітній простір.

Ця стаття присвячена вивченню місця і ролі магістра в середньовічному університеті. Ми спробуємо з'ясувати сутність університету, визначимо його місію в середньовічному суспільстві, скажемо про особливості організації і функціонування, взаємні права й обов'язки членів університетської спільноти, проаналізуємо статус магістра, форми та методи його роботи.

Історія західноєвропейських університетів висвітлена у загальних працях (О. Джуринський, Г. Корнетов, М. Суворов, Ф. Паульсен та інші). Студентські “нації” як форму внутрішньо університетських об'єднань досліджувала С. Нехаєва. Зв'язок північноіталійських університетів із гуманістичною культурою представлено Н. Рев'якіною. Окремої уваги заслуговує вітчизняне

видання "Ідея університету" – антропологія філософського дискурсу, присвяченого проблемі ідентичності університету в сучасних умовах.

Відомо, що коріння університетської освіти сягають у західноєвропейське Середньовіччя, а їхня єдина система склалася ще в середині XIII століття. Найбільші й найдавніші університети – Паризький у Франції, Оксфорд і Кембридж в Англії, Падуанський в Італії, Гейдельберзький та Ерфуртський в Німеччині, Краківський у Польщі. Як правило, утвердження університетів як специфічного закладу відбувалася під патронатом католицької церкви, у ході виборювання ними своїх прав і привілеїв на території міст, де вони розташовувалися. Наприклад, папа Григорій IX спеціальною буллою 1231 року навіть дозволив Паризькому університетові припиняти читання лекцій у разі невиконання міською владою висунутих вимог. Права і пільги університетів полягали, по-перше, у тому, що вони від імені римської курії повинні були навчати, екзаменувати й присвоювати ступені бакалавра, магістра або доктора; по-друге, вони користувалися автономією і правом самоврядування, розробляли власні статuti та правила; по-третє, самі судили своїх членів, без звичайного суду, а також звільнялися від податків (це вже дарунок не курії, а міської влади). Найгострішим, видається, було питання судової юрисдикції. Як свідчить хроніка Роджера Вендовера, в Англії 1209 року 3000 студентів і викладачів Оксфорду залишили свої робочі та навчальні місця на знак протесту проти порушення судового імунітету, а в Франції у 1229 році з аналогічного приводу страйкував Паризький університет.

Загалом же і церква, і влада були зацікавленими в існуванні університетів. На них покладалася особлива місія – "...збереження внутрішньої єдності християнського світу" [4, с. 57]. Для оптимального здійснення цього завдання потрібні були автономія й академічні свободи. Зазначимо, що університети споконвічно вважалися вільними корпораціями учнів і вчителів. Ректор і декани факультетів обиралися всіма членами колективу, причому ректором нерідко ставав студент знатного походження. Формально він завідував усіма справами, у тому числі фінансовими, хоча реально їх вів який-небудь член університету старшого віку.

Однією з форм самоврядування слугували студентські "нації" – об'єднання за етнічним принципом. Справа в тому, що університет від самого початку був інтернаціональним за складом, в університетські міста слухачі прибували з усіх куточків Європи. Таким чином утворювалися своєрідні земляцтва, які виконували функцію соціально-психологічної адаптації, правового захисту своїх членів, надавали матеріальну та юридичну допомогу студентам [5, с. 49].

Навчання відбувалося на чотирьох факультетах, трьох спеціальних – богословському, юридичному, медичному – і одному загальноосвітньому – так званому артистичному (*facultas artium*). Назва походить від "семи вільних мистецтв" (*artes liberales*), на яких базувалася тогочасна світська освіта. Саме так, на думку Алкуїна, видатного педагога європейського Середньовіччя, відкривався шлях до нових технологій, професійного заняття духових осіб. Порядком навчання в університеті й отримання вчених ступенів був таким: прослухавши у встановлений термін курс "артистичного" факультету, взявши участь у певній кількості диспутів і склавши перший екзамен, студент отримував звання бакалавра вільних наук. Продовжуючи навчання на тому ж факультеті, після

відвідання визначеної кількості занять і складання другого екзамену, він ставав магістром, або викладачем (на вищих факультетах вживався термін “доктор”). Бакалавр мав право бути помічником викладача на лекціях і диспутах, а магістр ставав повноправним викладачем. Він читав лекції, улаштовував диспути, виконував інші викладацькі обов'язки. Нерідко його просто зобов'язували це робити, принаймні впродовж перших двох років.

”Docendo discere“ (навчаючи, навчатися) – говорили про магістрів, і це був принцип безперервної освіти. Паралельно з викладанням на “артистичному” факультеті магістр міг як *solaris* пройти курс одного з вищих факультетів – юридичного чи богословського. У такий же спосіб за декілька років він отримував ступінь спочатку бакалавра, потім доктора з названих наук. Варто зауважити, що екзамени і присвоєння звань мали винятково академічний характер. Вони не давали жодних прав і гарантій, а лише свідчили, що особа прослухала певний курс певного університету. Майбутня кар'єра магістра або доктора була дуже невизначеною. Він міг залишитися викладачем, якщо буде для нього забезпечене пожиття місце, а також міг піти на державну службу, для заміщення якої з часом все частіше почали вимагати вченого ступеня.

Є підстави вважати, що у XII – XIII століттях професія викладача приваблювала магістрів більше, ніж правника чи теолога. Вони отримували значну платню, оскільки ”мистецтвами“ цікавилися тоді багато людей, у тому числі й дорослих. Наприклад, викладанням займалися П'єр Абеляр у Парижі, Ансельм Кентерберійський в Англії – яскраві особистості, проповідники знань. Проте вже в XIV столітті викладанням займалися лише за відсутності кращих перспектив [1, с. 157]. Здебільшого магістри навчали паралельно з підготовкою до отримання ступеня вищих факультетів. Не слід забувати, що цей процес відбувався в стінах самого університету. Так, за реформою 1452 року при Паризькому університеті створювалися спеціальні заклади-педагогії, колегії, “будинки мистецтв”, де працювали педагоги, регенти та магістри. Вони займалися лише викладанням ”мистецтв“, а магістри (*magister principalis*) ставали головною постаттю навчально-виховного процесу на нижчому факультеті. Це були коледжі при англійських університетах – в Ітоні та Кембриджі.

Що стосується форм і методів викладання, то вони були консервативними. На всіх чотирьох факультетах читалися лекції (*praelectio*) і проводилися диспути. При цьому зазначимо, що середньовічна лекція була не схожою на сучасну: викладач просто розтлумачував зміст тих книг, якими користувалися студенти. Коментар і резюме (*commentatio et summa*) – дві головні форми читання лекцій. Наприклад, спеціальною постановою факультету “мистецтв” Паризького університету викладачі зобов'язувалися говорити швидко, ”...так, щоби розум слухачів міг сприйняти ці речі, а рука не могла записати їх“. Очевидно, лекцію прагнули перетворити на диктант, тому наголос робився на активному розумовому сприйнятті матеріалу. “Усі лектори, як магістри, так і схоляри... повинні дотримуватися першого методу (тобто, читати швидко – Б. Год, Н. Год) із метою найповнішого розвитку їхніх здібностей...” [10, с. 92]. Прикметно, що порушники цієї настанови суворо каралися, аж до позбавлення посад.

Другий вид здобуття занять – диспут. Він був перевіркою міцності отриманих умінь і навичок, а також уміння користуватися ними, аби спростувати логічно вибудованими аргументами твердженнями опонента. Магістр готував тези для

обговорення, а студентам необхідно було довести їхню необґрунтованість чи внутрішню суперечливість. У таких диспутах брали участь усі члени факультету, а от у навчальних самі студенти тренувалися і вправлялися в захисті або спростуванні тих чи тих положень. Такі заняття дещо нагадували семінарські. У проведенні диспутів поряд із магістрами брали участь студенти, особливо ті з них, хто готувався в майбутньому отримати вчений ступінь. Так, у Болонському університеті діяв детально виписаний регламент проведення диспутів. Молодші магістри, які готували свій курс уперше, повинні були займатися цим "... один раз на тиждень вранці у святковий день..., або в четвер, коли немає свят". Після диспуту магістр зобов'язувався "...обговорюване питання привести до логічного завершення", тобто згрупувати заперечення, відкоригувати відповіді виступаючих тощо, аби розглядувана тема постала у всій повноті й чіткості. Цей матеріал переписувався "на білих аркушах паперу", передавався на збереження педелям (посадовим особам). Найдрібніші помилки, затримки каралися штрафами [2, с. 108-110]. Як бачимо, вимоги до магістрів із боку університетської адміністрації були надто суворими.

Багато інформації про професійні якості магістрів, їх взаємини зі школярами, умови життя та праці, а також про зловідомі проблеми середньовічного університету надає трактат Псевдо-Боецій "Про шкільну науку", окремі розділи якого безпосередньо стосуються нашої теми. За припущенням дослідників, він написаний у XIII столітті. Автор розповідає про повсякденну діяльність факультету "вільних мистецтв" Паризького університету.

Передусім автор вирізняє "дві групи магістрів": тих, хто постійно живе в ушлюблених університетських містах, і тих, хто вважає за краще шукати притулку в інших через бідність, "мачуху для науки", або через "привабливу солодкість природної батьківщини". Ми дізнаємося також, що мотивами, за якими прагнуть здобути вчені ступені, є пошана до їх носіїв і прагнення до знань, бажання уникнути невігластва. Дійсно, у період зрілого Середньовіччя освіченість розглядалася уже не лише з точки зору інтересів церкви та держави, а як "самозначуща культурна цінність" [4, с. 56]. Бути освіченим ставало престижним уже само по собі, незалежно від матеріальної винагороди. З іншого боку, наука інтернаціоналізувалася, що призводило до мобільності викладацького й студентського корпусів. Місцем паломництва стали насамперед французькі та італійські університети. Тут можна було послухати лекції відомих учених, долучитися до скарбниці знань, а для самих учених переїзди з місця на місце означали пошуки вище оплачуваної роботи.

Псевдо-Боецій наділив магістра такими якостями, як бездоганна порядність, висока моральність, правдивість у тому, що належить доносити до молоді, обачливість у порадах їй, незворушність і спокій, хоча б зовнішні. Автор уважав, що викладач університету повинен бути добросердечним у стосунках, суворим і справедливим до учнів. Головне – це його доброчесність, бо "...немає нічого небезпечнішого для учня, ніж ганебне життя магістра". Знання й моральність повинні бути нероздільними [7, с. 118].

В окремому розділі роботи Псевдо-Боецієм детально проаналізовано якості магістра як науковця й викладача. Усього автор назвав їх п'ять: освіченість, урівноваженість, вимогливість до учнів, великий досвід "причетності до науки, що безперервно продовжується" (тобто вірність науковим традиціям, ґрунтовність

знань – *antiguus*), відсутність недбальства та пихи. Псевдо-Боецій зазначив, що перший досвід викладання здобувається ще на студентській лаві, коли, готуючись стати магістрами, бакалаври й ліценціати допомагають професору при підготовці до занять. І дуже важливо, щоби університет віддавав перевагу досвідченим, “старим”, як їх називає автор, кадрам, а не “зеленим” новачкам.

Недбальство в роботі – ще одна “мачуха” науки. Псевдо-Боецій переконаний, що краще займатися ручною працею, ніж “...обтяжуватися ярмом недбалого магістра”. Так само неприпустимі гордовитість і пихатість магістрів, які хизуються своїми званнями, нехтують думкою інших людей. Зарозумілість “...гасить іскру обдарованості в бідняків, а в заможних пропадає будь-яке бажання знати, оскільки старанний, але пихатий учитель ніколи надійно не навчав людину” [7, с. 118]. Важливим для викладача університету, на думку автора твору, є урівноваженість і спокій, бо процес навчання необхідно вважати не дуже простою справою. Магістрові належить бути готовим “...запровадити суворі заходи в колі школярів..., накласти покарання на тих, хто помиляється, розв’язати суперечки софістів, відповісти на випадки тих, хто накидається з лайкою, стримати заперечення, покарати зухвалих...” [7, с. 118]. Одним словом, йдеться про навчальну дисципліну.

Із дисципліною у студентському середовищі в той час, дійсно, було далеко не все гаразд. У трактаті “Про шкільну науку” так описується методика читання лекцій в Паризькому університеті: слухачі могли “...свистом, галасом, шумом і киданням каміння” заважати лекторові, якщо їх не влаштовував темп читання [10, с. 92]. Що ж тоді говорити про поведінку студентської корпорації у позаурочний час!

Жодних авторитетів, окрім корпоративних, школярі Середньовіччя не визнавали. Панували закони дідівщини – вагант і “жовторотий”, тобто початківець. Існували традиції посвяти (ініціації), студентських бенкетів із випивкою, брутальних жартів, колективних мандрів і “гострих відчуттів”. Школярі, зрештою, носили зброю і нерідко пускали її в хід, обстоюючи свої права або просто заради розваги. Тривалий час громадськість повинна була терпіти витівки молоді, зважаючи на те, що вони освячені традицією. Так, Ф. Меланхтон, німецький реформатор вищої освіти, із обуренням писав у XVI столітті, що студенти “...гасають цілими ночами по вулицях із шумом і гамом, як циклопи і центаври, наповнюючи все диким галасом, нападаючи на мирних неозброєних людей, осипаючи їх лайкою та камінням, кидаючись на них зі зброєю, навіть тримаючи в облозі оселі городян, вибиваючи двері й вікна...” [1, с. 255]. Тут, очевидно, мова йшла про карнавали, що влаштовувалися на честь релігійних свят, наприклад у так званій “жирний вівторок”. Однак молодь могла таким чином і помститися за несправедливі покарання. Нерідко справа доходила до заворушень і страйків. У Франції великі заворушення припинилися лише наприкінці XVII століття, в Англії навіть у XVIII столітті, як зазначає Ф. Ар’єс, “перемир’я не спостерігалось” [1, с. 318].

Загалом Псевдо-Боецій радив магістрам завжди бути напоготові і “...коли трапиться нагода постраждати від пихатості з боку учнів, поводитися спокійно..., виходити зі становища за допомогою м’якого спілкування” [7, с. 118]. Мислитель був палким прихильником педагогічного оптимізму. Хоча магістр повинен бути вимогливим під час занять, він, приходячи до школи, демонстрував власну

приятель до учнів, щиро вітав їх при зустрічі, радо напучував, "був супутником у навчанні". Головне, щоби магістр був оточений учнями. Чим їх більше, тим більше пошани до нього. Але навіть при невеликій кількості не варто впадати у відчай, залишати магістерську посаду. Нехай магістр "...не стає байдужим від цього, не позбавляється надії, а ще більше набуває досвіду та дієво випробовує себе в боротьбі", – радив Псевдо-Боецій [6, с. 120].

Він також закликав боротися з бідністю студентів, бо їхнє матеріальне становище було в епоху Середньовіччя насправді вкрай незадовільним. Про це свідчать історичні хроніки, художня література. Студенти жили здебільшого за рахунок допомоги батьків, погано харчувалися та часто хворіли. Тому нерідко жебракували, удавалися до крадіжок. Автор розглядуваного трактату приділив увагу і цій проблемі університетського життя, показавши, що магістри не стояли осторонь від неї і наполягали на необхідності доброчинства, допомоги "харчами, взуттям, одягом тим, хто справді бажає навчатися". Загалом університетські власті піклувалися про забезпечення студентів літературою, а вона до появи книгодрукування була дуже дорогою, до того ж книготоргівці наживалися на посередництві між магістрами, які повинні були подавати матеріали лекцій і диспутів для копіювання. У зв'язку з цим спеціальною постановою Паризького університету заборонялися зловживання, а від книготоргівців вимагалася "тілесна клятва" про відсутність негативного ставлення до викладача.

У трактаті "Про шкільну науку" також йшлося і про методику університетського викладання. Автор, очевидно, на власному досвіді переконувався, як важливо вдало розпочати лекцію, правильно обрати потрібний темп і голос, виключити запізнення студентів. Багато уваги він приділяв організації диспутів: не покладаючись на самоплив, магістр повинен ретельно обмірковувати стратегію і тактику "діалектичного бою", аби стати насправді керівником диспутантів. Якщо ж по ходу заняття виникнуть сумніви щодо істинності тих чи тих положень, не поспішати з висновками, відкласти на наступний день. Емоції, хвилювання, на його думку, не спроможні дати правильну відповідь. Варто скористатися з допомоги бакалаврів, щоб повернутися до найбільш цікавих моментів диспуту, ще раз "програти" їх у наступних заняттях, аби закріпити в уяві студентів корисний "горючий матеріал". Якщо винеси за дужки схоластику, яка панувала в університетському викладанні, диспут сповна міг стати формою пошуку істини, а саме в цьому полягало завдання університетської науки.

Як бачимо, схоластика стала головною перешкодою на шляху оновлення університетів в епоху європейського Відродження. Гуманістична ідеологія тоді з'являлася поза межами схоластичного університету і всупереч йому, проте існував "артистичний" факультет, який став воротами проникнення гуманізму, причому доволі мирного. Усе розпочиналося з вивчення грецької мови. Тут моду диктували італійські університети. Наприклад, упродовж трьох років (1396 – 1399) в університеті Флоренції викладав візантійський церковний діяч, дипломат і письменник М. Хризолор, який переконав флорентійців у значенні давньогрецької спадщини. У XV столітті грецьку мову, літературу та філософію стали викладати в усіх університетах Італії. Новацією було вивчення поезії й оновленої риторики, а також моральної філософії (етики). Остання перетворилася на самостійну

університетську дисципліну. Гуманізм надійно вкорінився на "артистичних" факультетах італійських університетів.

Так, у Падуанському університеті тоді чітко простежувався інтерес до педагогічних проблем [9, с. 65]. У ньому навчалися, а потім викладали Конверсіні да Равенна, Гаспаріно Барцицца, Віторіно да Фельтре, які згодом утворили власні школи, де здійснили принципово новий підхід до освіти та виховання. Займаючи посаду магістра, вони мали можливість переконатися, що університет особливого значення не надавав вихованню, школярі відзначалися свавіллям, розбещеністю, мало хто завершував повний курс навчання. Отже, починати реформу освіти необхідно було з нижчих рівнів шкільної системи.

У Франції проникнення гуманізму в університет було пов'язано з діяльністю гуртка на чолі з Гійомом Фіше та Робертом Гагеном. Перший працював на посаді ректора Сорбонни і багато зробив для розповсюдження друкованої гуманістичної літератури. Саме друкована книга значною мірою зміцнила становище магістра як лектора, бо ліквідовувалася привілейованість знань, а з кінця XV століття почали створюватися муніципальні бібліотеки. Взірцем магістра (професора, доктора) нової, ренесансної формації був Жан Лефевр д' Ентапль, енциклопедично освічений науковець і реформатор церкви. Таких як він і його учень Гійом Бюде, у Паризькому університеті було мало, але саме вони створювали атмосферу пошуку, освітньої реформи, чим підривали позиції Сорбонни. Бюде відкрив для студентів світ грецької античності ("Коментар до грецької мови", 1529 рік), виклав у трактаті "Про виховання государя" програму гуманістичної освіти, за його ініціативи у Франції було створено колеж трьох мов. Також було знято заборону Сорбонни на вивчення стародавніх мов, відмінялося правило про необхідність отримувати дозвіл на їхнє викладання, отримання вченого ступеню. Курси лекцій повністю передавалися на розсуд лектора. Освіта оголошувалася безкоштовною і відкритою для всіх [3, с. 257].

В Англії у 80-90-х роках XV століття відбулося оновлення професорського складу Оксфордського університету за рахунок свіжих сил, серед яких було багато прихильників гуманістичних ідей. Виник так званий оксфордський гурток інтелектуалів – "республіка вчених", як назвав його Еразм Роттердамський. Джон Колет, який з великим успіхом читав курс теології, наголошував на необхідності критичного аналізу текстів Св. Писання. Його підтримували інші викладачі: Т. Лінекр, У. Гросін, Д. Фішер. Усі вони були переконаними борцями за оновлення християнства за допомогою гуманізму, виступали проти авторитетів середньовічної схоластики. Хоча основними формами навчання в університеті залишалися лекція і диспут, почалося їхнє очищення від традиційного "коментування", логічних хитромудроствів і силогізмів, за допомогою яких середньовічні магістри намагалися нібито відшукати істину. Щоправда, не обійшлося без опору консервативно налаштованої професури. Так, на початку XVI століття в Оксфорді з'явилася впливова група "троянців", яка виступала проти вивчення давньогрецької мови і літератури, а зрештою й проти світської культури в цілому. На захист гуманізму піднявся Т. Мор. Він писав у листі до університетської спільноти, що "...оксфордським професорам і магістрам має бути відомо, чим ми зобов'язані грекам... Греки передали нам "великі відкриття" в царині науки, зокрема філософії". Не можна допустити, щоби зі стін університету виходили "ліниві ідіоти", які нічому не бажають вчитися, а науку

увяляють “як спорт” [6, с. 26]. Втручання Т. Мора, авторитетного гуманіста, друга Еразма Роттердамського допомогло відбити атаку обскурантів і відновити позиції вченості в Оксфорді. Варто відзначити й таке: університетські вчені-гуманісти як в Англії, так і в Італії, виявляли неабиякий інтерес до педагогіки в широкому сенсі слова. Нариклад, Джон Колет став талановитим педагогом і реформатором освіти. Залишивши Оксфорд, він зі своїми друзями відкрив середню школу для дітей городян, сам написав підручник для молодших учнів і запровадив принципово нову систему виховання, без муштри і тілесних покарань.

На початку XVI століття у п'ятнадцяти університетах Німеччини панувала схоластика, хоча вона вже тоді зазнавала кризи. Найстаріші освітні заклади отримали право цензурувати літературу, їхні магістри були зобов'язані уважно стежити за ортодоксальністю поглядів авторів підручників, швидко реагувати на еретичні прояви і будь-які відхилення від офіційної лінії церкви. ”Томісти“ і ”секамісти“ сперечалися між собою, забиваючи голови студентів застарілими догмами та лабіринтом софістичної аргументації. Ціле століття в німецьких університетах не було жодної яскравої постаті викладача, який би мав реальний авторитет у Європі. Але й у цих цитаделях консерватизму гуманізм знайшов собі місце, і не лише на ”артистичному“, а й на вищих факультетах (окрім теологічного). Завдяки університетам за короткий період (кінець XV – початок XVI століття) у Німеччині було підготовлено значне коло носіїв нової, ренесансної культури, виникли організаційні об'єднання гуманістів у Нюрнберзі, Відні, Ерфурті, Базелі.

Загалом реформаційні процеси розкололи європейський гуманізм, змусили його перебудовуватися. Значна частина гуманістів обрала шлях кабінетної роботи, викладання в університетах. Відтак вони потрапляли під контроль протестантів і католиків. Провідну роль в організації університетської освіти у цей час відіграв професор Віттенберзького університету Філіп Меланхтон, один із лідерів реформації у Німеччині. Саме реформатори запозичили в гуманістів певні ідеї щодо освіти й виховання, однак ретельно їх відфільтрували і використали з суто прагматичними цілями підготовки нового покоління священнослужителів і світських діячів. Із цією метою були перебудовані старі університети, відкриті нові в Марбурзі, Кенігсберзі, Іені. За сприяння Меланхтона університетська наука стала ближчою до життя. Відтепер у вищій школі розпочали викладання фізики, математики, астрономії, географії, етики. Ставилося завдання тісніше зв'язати середню школу з вищою. Виникали так звані “вчені школи” із розширеним курсом наук і початками академічного викладання. До них зараховувалися найобдарованіші діти, які впродовж 5-6 років готувалися до вступу до університету. Як бачимо, Меланхтон уособлював тип педагога часів Реформації, теоретика і практика шкільної справи. Навколо нього об'єдналися багато хто з учасників гуманістичного руху, до нього прислухалися і в католицьких землях. Усе це створило йому славу ”наставника Німеччини“, який виховав цілу плеяду шкільних учителів і університетських професорів.

Таким чином, гуманісти епохи Відродження сприяли подоланню схоластики й оновленню навчальних програм в європейських університетах, а реформатори здійснили практичні кроки у напрямку їхньої перебудови і реорганізації шкільної системи в цілому. Водночас у цей період відбувалася еволюція університетського корпоративізму, він дедалі більше сприймався як одна з форм анархії і безладу.

Самоврядування школярів піддавалася жорсткій критиці з боку церкви, властей і моралістів. Висловлювалися думки, що його необхідно хоча б обмежити, якщо не можливо заборонити. Водночас усвідомлювалася і необхідність нової ієрархії в навчальних закладах і нової дисциплінарної системи.

Насамперед порядок почали наводити в школі. Наприклад, на початку XVII століття влада міста Флеш у Франції, під час великого зібрання школярів у єзуїтському колежі, оприлюднила низку заходів з метою унеможливити проституцію і носіння молоддю зброї. Обмежувалися деякі права студентських "націй". У Діжоні парламент "...категорично заборонив школярам утворювати асамблеї й монополії, а також обирати абатів, пріорів та інших ватажків розпустити" [1, с. 256]. Як бачимо, традиційні студентські корпорації, навіть "нації", владою засуджувалися. А реформа Паризького університету, проведена Генріхом IV, заборонила студентські бенкети і будь-які спільні трапези (compotatio). На думку англійського дослідника Решдола, "...саме розвиток колежів викликав цю велику революцію в галузі університетської дисципліни, апогей якої припадає на XVI століття" [1, с. 262].

Серед дослідників поширена думка, що найкращими колежами (колегіями) були єзуїтські. Саме єзуїти розробили і втілили в життя власну методику виховання людини. По-перше, вона підтримувалася самими учнями – дисуріонами, прирекетами, магістратом тощо. По-друге, учитель (наставник) гнучко використовував засоби заохочення й покарання. Він повинен знати психологічні особливості кожного школяра, прагнув встановити приязні стосунки з ним (фамільярність, звісно, не допускалася). Йшлося, таким чином, про поєднання навчальної і виховної функції. По-третє – і це дуже важливий складник єзуїтської педагогіки – практикувалися доноси і нагляд, не скасовувалися тілесні покарання. У такий спосіб єзуїтам вдалося налагодити дисципліну та ліквідувати шкільну анархію. Майбутній студент університету дисциплінарно вже був готовий до того, щоб продовжити навчання в вищій школі. А це значно полегшувало роботу магістрів і докторів.

Загалом же можна говорити про підвищення соціального статусу магістра пізнього Середньовіччя і раннього Нового часу. У першу чергу цим він мав завдячувати зростанню престижності знань і науки, не схоластичної, а гуманістичної за характером і змістом. Гуманісти були щирими прихильниками освіти, невтомно переконували європейців-правителів і аристократів, купців і городян, що справжнє благородство досягається не знатністю роду і не багатством, а освіченістю. "Нині науки відновлені, відроджені мови..., – писав Гаргантюа синові в романі Ф. Рабле. – Нині у вжитку вишукане й майстерне тиснення (книгодрукування – Б. Год, Н. Год)... Усюди бачимо вчених людей, найосвіченіших наставників, величезні книгосховища... Нині робітники, кати, пройдисвіти і конюхи більше освічені, ніж у мій час доктори наук і проповідники" [8, с. 195]. Останнє можна вважати гіперболою. Вона взагалі притаманна авторові, однак тенденція відображена загалом правильно. Саме в епоху європейського Відродження формувалася нова, світська інтелігенція, її авторитет і соціальне значення зростали. У цьому контексті слід розглядати й будь-яку інтелектуальну працю, у тому числі працю університетського викладача. Про те, що це дійсно є праця, напружена й відповідальна, багато говорив італійський гуманіст П.П. Верджеріо. Він зазначав, що вчений, займаючись моральною філософією та

риторикою, так само проливає піт і здобуває все “studio at gue industria” (знання через працю). Кожного ранку автор цих слів піднімався задовго до світанку, читав при свічках, готуючись до занять, потім поспішав до університету, де спочатку опитував учнів, після чого читав 2–3 лекції. І так щодня “у жадобі пізнання” і сильному прагненні до науки та слави. Славу “князя науки” також заслужив і Еразм Роттердамський, людина незнатного походження, яка стала визнаним лідером європейської “республіки вчених” у XVI столітті.

У нас немає достатніх даних про те, як матеріально винагороджувалася праця магістрів. Однак слово “бідність” зустрічається в документах не лише щодо школярів і шкільних учителів. Нагадаємо, що Псевдо-Боецій писав про вимушені мандри університетських викладачів у пошуках кращого життя. Загалом їхня праця оплачувалася, як нам видається, із внесків студентів за навчання, пожертвувань церковних і світських властей на користь університету, додаткового заробітку шляхом приватного викладання. В епоху європейського Відродження багато що залежало від щедрості меценатів, покровителів мистецтв і науки, таких як: Лоренцо Медічі в Італії, Франциск I, Генріх III у Франції, Генріх VIII в Англії та інших монархів Європи. Визначним центром гуманістичної культури Італії була Флоренція, місто багате й процвітаюче. Міська влада добре опікувалися університетом, а його провідному викладачеві М. Хрисолору встановили платню за лекції в розмірі 150 флоринів, а потім, зважаючи на те, що цей професор “не може за такої оплати ... із честю, як годиться, вести своє життя, унаслідок чого змушений переїздити в інші краї”, підвищили її до 250 флоринів на рік [11, с. 140]. Для порівняння зауважимо: річне утримання студента в Болонському університеті у XV столітті становило 20-25 флоринів, отже професор Хрисолор оплачувався достатньо високо, проте так було не з кожним.

Здобути вчену ступінь людині зі скромними статками коштувало немало. Окрім платні за навчання, потрібно було, згідно зі статутом того ж Флорентійського університету, внести два золотих флорина за ступінь доктора, 5 лір – магістра. Доктору, під керівництвом якого проходила промоція (акт одержання наукового ступеня), здобувач повинен був подарувати 30 лір, на які купувався одяг для решти слухачів такого ж кольору, як у самого здобувача. Окрім цього, необхідно було внести відповідні кошти за послуги кожного екзаменатора окремо, нотаріуса і педеля, подарувати рукавички ректору і знатним студентам на публічному екзамені, організувати бенкет для докторів і студентів, унести кошт для на купівлі мантиї, шапки та золотої каблучки [2, с. 114-116].

Матеріальні труднощі були важливою, хоча й не єдиною причиною плинності контингенту середньовічного університету. Якщо вірити дослідникові Ф. Паульсену, більшість слухачів залишала навчання, не отримавши жодного ступеня, навіть бакалавра. А ті, хто став магістром чи доктором, часто шукали іншої вакансії. Тогочасна університетська система була від самого початку інтернаціональною, а викладачі й студенти – спільнотою дуже мобільною. Наведемо приклад із життя відомого гуманіста Вітторино да Фельтре: у Падуанському університеті він отримав докторську ступінь, а потім, захопившись математикою, слухав курс у Б. Пелакані. Не маючи коштів, Вітторино прислуговував у домі вченого, мив посуд. Провчившись семестр, переконався, що краще вивчити цей предмет самостійно, і незабаром так і зробив. У 40-річному віці він вирушив до Венеції вивчати грецьку мову. Зрештою Вітторино,

енциклопедично освічений, знайшов собі місце у шкільному викладанні, а не в університеті, хоча і тут не обійшлося без підтримки можновладців – його запросив до Мантуї маркіз Гонзага. Так виник славетний “Радісний дім”, один із кращих педагогічних проєктів епохи Відродження. Загалом залежність від герцогів і маркізів, знатних вельмож і монархів не могла не пригнічувати освічених людей, докторів і магістрів, але такою була їхня доля за часів Середньовіччя та епохи Відродження. Інакше вони могли і не відбутися як учені.

Підсумовуючи сказане, відзначимо деякі характерні риси магістра, університетського викладача епохи Середньовіччя і раннього Нового часу. Насамперед це людина в мантиї, одна з трьох, хто її удостоївся (інші дві – священик і суддя). Мантия означала визнання за вченими особливої місії в житті суспільства – зберігати і передавати наступним поколінням християнську культуру. Він був членом специфічного соціуму – університетської корпорації, побудованої за принципом автономії та самоврядування. Його праця регламентована раз і назавжди визначеними корпоративними правилами. Його завдання – передавати знання – остаточно визначені. Вони викладалися у стислі формули, із посиланням на незаперечні авторитети. Середньовічний магістр – схоласт, але схоластика, словами К. Ясперса, була “...необхідним підґрунтям традиції раціоналізму”, тому не варто її недооцінювати. Звідси випливали такі риси магістра, як раціоналістичність, схильність до аналізу проблем, уміння логічно мислити, аргументовано обстоювати свою позицію в диспуті. Лекція і диспут – дві основні форми навчальних занять. Від магістра вимагалось вміння дискутувати й коментувати тексти, керувати диспутом і виконувати роль арбітра. Магістр “навчає, навчаючись”. Це значить, що вільний час він використовував на підготовку до занять, на поповнення, уточнення, корегування власних знань, для того, щоб завжди бути готовим в оптимальній формі вкласти їх у голови слухачів. Для цього потрібно усамітнюватися, ховатися від галасу студентського середовища.

Магістр не займався вихованням студентів, він був лише викладачем. Його відносини зі студентами завершувалися, як тільки закінчувався навчальний час. Загалом йому доводилося мати справу з некерованою масою школярів, які живуть за власними законами, освяченими традицією. Дисципліна в сучасному розумінні починала впроваджуватися в університетське життя лише за часів Реформації, а порядок наводився “знизу” – із боку середніх навчальних закладів, єзуїтських коледжів і протестантських гімназій. Проте магістр не міг існувати без студентського гурту, його хвилювала потенційна нечисленність учнів. Цей настрій відчувається у трактаті Псевдо-Боеція.

Як бачимо, досліджувана епоха внесла багато нового в життя та працю університетського викладача. Відтепер на “артистичному” факультеті він викладав *studia humanitatis*, а це потребувало глибоких знань античної культури, стародавніх мов, філософії та літератури. Це стимулювало інтерес до людини, до її реальних потреб, наближало університет до життя. Зростало значення педагогічної думки, тому деякі університетські магістри охоче бралися за шкільну справу.

Проте університети ще певний час дотримувалися старих традицій. Лише пізніше вони набудуть сучасної цивілізованої форми, не втрачаючи власної ідентичності. Та, незважаючи на це, ведучи сьогодні подумки діалог із

середньовічним магістром, ми переконуємося, як багато нас об'єднує і в радостях, і в негодах викладацької праці. Для нас так само актуальною залишається максима "Docendo discere".

Список використаних джерел

1. Арьес Ф. Ребёнок и семейная жизнь при Старом порядке: [пер. с франц. Я.Ю. Старцева] / Ф. Арьес. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 416 с.
2. Из статутів Флорентийського університета от 1387 года: [пер. С.В. Нехаевой] // Традиции образования и воспитания в Европе XI – XVII веков: [сб. ст. и материалов]. – Иваново: Изд-во Иванов. ун-та, 1995. – С. 114 – 116.
3. История культуры стран западной Европы в эпоху Возрождения: [учеб. для вузов ; Л.М. Брагина, О.И. Варьяш, В.М. Володарский и др.; под ред. Л.М. Брагиной]. – М.: Высш. школа, 2001. – 479 с.
4. Корнетов Г.Б. История педагогики. Введение в курс "История образования и педагогической мысли": [учеб. пособ.] / Г.Б. Корнетов. – М.: Изд-во УРАО, 2002. – 268 с.
5. Нехаева С.В. Студенческие нации в позднесредневековых итальянских университетах / С.В. Нехаева // Традиции образования и воспитания в Европе XI – XVII веков: [сб. ст. и матер.]. – Иваново: Изд-во Иванов. ун-та, 1995. – С. 42 – 56.
6. Осинковский И.Н. Томас Мор / И.Н. Осинковский. – М.: Наука, 1974. – 167 с.
7. Псевдо-Бозэций. О школьной науке (магистры): [пер. Н.В. Ревякиной] // Традиции образования и воспитания в Европе XI – XVII веков: [сб. ст. и матер.]. – Иваново: Изд-во Иванов. ун-та, 1995. – С. 116 – 122.
8. Рабле Ф. Гаргантюа и Пантагрюэль / Ф. Рабле. – М.: Худож. лит., 1966. – 560 с.
9. Ревякина Н.В. Гуманистическая культура Падуи и университет в конце XIV – начале XV века / Н.В. Ревякина // Традиции образования и воспитания в Европе XI – XVII веков: [сб. ст. и матер.]. – Иваново: Изд-во Иванов. ун-та, 1995. – С. 56 – 67.
10. Статут Парижского университета о методе чтения лекций, 1355 г. // Хрестоматия по истории педагогики. – Т. 1.: Античный мир. Средние века. Начало нового времени: [сост. И.Ф. Сладковский]. – М.: Гос. изд-во уч.-педагогич. лит-ры, 1935. – С. 89 – 92.
11. Хрисолору М. от Флорентийского университета послание: [пер. С.В. Соловьёва] // Традиции образования и воспитания в Европе XI – XVII веков: [сб. ст. и матер.]. – Иваново: Изд-во Иванов. ун-та, 1995. – С. 137 – 142.

Б. В. Год, Н. В. Год

МЕСТО И РОЛЬ МАГИСТРА В СРЕДНЕВЕКОВЫХ И РАННЕМОДЕРНЫХ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИХ УНИВЕРСИТЕТАХ

В статье авторы определяют сущность университета, его место в средневековом и раннемодерном европейском обществах. Обращено внимание на функционирование, общие права и обязанности членов университетских корпораций, внимательно проанализированы эволюция статуса магистра, формы и методы его деятельности.

Авторы обращают внимание на большое влияние тогда действующих церковных организаций на практическую деятельность западноевропейских университетов. Проанализирована система самоуправления и определены пути карьерного роста сотрудников их основных факультетов.

Ежедневные проблемы университетской жизни авторы анализируют по содержанию трактата Псевдо-Боеция "О школьной науке" (XIII век). Радикальные изменения в университетской среде они связывают с проникновением туда гуманистических идей. В итоге речь идет об эволюции сознания магистров западноевропейских университетов, которые постепенно выходили из плена схоластики, становились рационалистами, демонстрировали склонность к анализу, логическому мышлению и аргументации.

Ключевые слова: автономия, гуманизм, диспут, корпорация, лекция, магистр, Псевдо-Боеций, факультет, университет.

B. V. Hod, N. V. Hod

THE MASTER'S PLACE AND ROLE IN MEDIEVAL AND EARLY MODERN WESTERN EUROPEAN UNIVERSITIES

In this article the authors define the essence of the university, its place in the medieval and early modern European societies. The attention is drawn to the functions, general rights and obligations of members of the university corporations; the evolution of the master's status, forms and methods of his activities are carefully analyzed.

The authors emphasize the great influence of the contemporary church organizations on the practical activities of the Western European universities. The self-government system is analyzed, and the ways of career development of the university basic faculties' staff is defined.

The authors analyze daily problems of university life at the core of the content of Pseudo-Boethius' treatise "De Disciplina Scholarium" (13th century). Radical changes in the university environment are associated with the spread of humanistic ideas into it. As a result, it comes to the evolution of the consciousness of masters of Western European universities who gradually came out from captivity of scholasticism, became rationalists and showed a tendency to analysis, logical thinking and reasoning.

Keywords: autonomy, humanism, dispute, corporation, lecture, master, Pseudo-Boethius, faculty, university.

Надійшла до редакції 12 травня 2016 року

* * *